

Univerzita Palackého v Olomouci

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

Ucrainica

X

Současná ukrajinistika

Problémy jazyka, literatury a kultury

Olomouc 2023

The bottom half of the cover features an abstract artwork. It consists of a textured, light-colored background with a prominent handprint in dark red or brown ink on the left side. To the right of the handprint, there are several dark, splattered ink marks that resemble a stylized plant or a chaotic splash of paint. The overall composition is layered and textured.

Univerzita Palackého v Olomouci

UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

Philologica 2023

UCRAINICA X

**SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA
PROBLÉMY JAZYKA, LITERATURY A KULTURY**

Sborník příspěvků

Univerzita Palackého v Olomouci

OLOMOUC 2023

Redakční rada: prof. Alla Arkhanhelska, DrSc. (předsedkyně)

prof. Anatolij Zahnitko, DrSc. (čl. kor. NAVU)

prof. Ludmila Stěpanova, CSc.

doc. Halyna Siuta, DrSc.

prof. Nadiia Balandina., DrSc.

prof. Oleh Tyshchenko, DrSc.

prof. Olena Levchenko, DrSc.

doc. Liudmyla Tarnashynska, DrSc.

doc. Oksana Taran, CSc.

Mgr. Uljana Cholodová, Ph.D.

Mgr. Radana Merzová, Ph.D.

Za obsah, jazykovou a stylistickou správnost odpovídají autoři příspěvků.

Sborník vznikl za spolupráce se zahraničními partnery Univerzity Palackého, kterými jsou:

Institut pro ukrajinský jazyk Národní Akademie věd Ukrajiny

Institut pro ukrajinskou literaturu Tarase Ševčenka Národní akademie věd Ukrajiny a

Národní univerzita Lvovská Polytechnika

1. vydání

Editor © Alla Arkhanhelská, Radana Merzová, Uljana Cholodová, 2023

Univerzita Palackého v Olomouci, 2023

DOI: 10.5507/ff.23.24462950

ISBN 978-80-244-6295-0 (online: iPDF)

ISSN 0231-634X

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	8
Лексикологія, Лексикографія, Теорія номінації.....	10
ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРОПРІАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ МІСТА ХХІ ст. Олег Белей.....	11
УКРАЇНСЬКІ НАЗВИ СПОРУД, УТВОРЕНІ ВІД ОСНОВИ <i>Буд-</i> , ТА ЇХ ЗАХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ Пашкова Надія.....	18
ВЛАСНІ НАЗВИ СУЗІР'ІВ: СЛОВОТВІР І ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ Торчинський Михайло.....	24
КОЛЬОРАТИВНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МІЛІТІПСЕВДОНІМІКОНІ (НА ПРИКЛАДІ БОЙОВИХ ПОЗИВНИХ ВОЇНІВ ОУН-УПА) Калініченко Віра.....	30
СВЯТКУВАННЯ ПЕРШОЇ РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: НОМІНАЦІЯ ТА НАРОДНІ ВІРУВАННЯ Тищенко Тетяна.....	35
«НЕКОТОРЫЕ СЛОВА Я ПОМНЮ ИЗ ТОГО СЛОВАРЯ...»: АРГОТИЗМИ В ОДНОМУ ЛИСТІ ХІХ СТ. Редько Євген.....	41
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЯВИЩА ПОЛІЛЕКСІЇ В ТЕРМІНОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ Васецька Оксана Іванівна.....	46
ПРОЦЕСИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ТА ЕКСТЕНСИФІКАЦІЇ В ІСТОРІЇ ФЕМІНІТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Брус Марія.....	53
ВПЛИВ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ФЕМІНІТИВІВ Олена Синчак.....	62
ФЕМІННА ПЕРИФРАЗА: КОХАНІ ЖІНКИ ІВАНА ФРАНКА Космеда Тетяна.....	70
Фразеологія, Фразеографія, Жанрово-стилістичний аспект дослідження мови і мовлення.....	77
ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ЧИСЛОВИМ КОМПОНЕНТОМ <i>нуль</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ Радчук Ольга.....	78
ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕНИХ ФРАЗЕМ АНТИЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ Рената Луканинець.....	86

ПАРЕМІЙНИЙ МІНІМУМ ЧЕСЬКОЇ МОВИ ЗА ДАНИМИ ДВОХ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Людмила Даниленко.....	93
ГЕТЬМАНСЬКИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФРАЗЕОЛОГІЇ (на матеріалі листів Івана Мазепи) Денисюк Василь	101
ФРАЗЕМІКА РОМАНУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ТРОЩА» Венжинович Наталія.....	107
ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА! ПРО ОДНУ МОДЕЛЬ ФРАЗЕЛОГІЗОВАНИХ РЕЧЕНЬ Ситар Ганна.....	114
ПАРАДИГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ РЕСУРСІВ МОВИ Дядченко Ганна, Козловська Лариса	122
ЖАНРОВА РІЗНОМАНІТНІСТЬ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ XIV – XV ст. Царалунга Інна.....	130
Граматичні, правописні й соціальні аспекти української мови.....	137
МІЖ «БУТИ-МОВОЮ» І «МАТИ-МОВОЮ»: ДИСКУСІЇ НАВКОЛО ДВОХ ПОСЕСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Тараненко Олександр	138
МОДАЛЬНИЙ СТАТУС ЛЕКСЕМИ <i>МОГТИ</i> Горголюк Ніна.....	142
БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА Омельченко Анна	151
ДИВЕРГЕНЦІЯ ПОЛІСЕМАНТА <i>ОДИН</i> У СТАТУСІ ВЕРШИНИ СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА: СЕМАНТИЧНЕ ЗГАСАННЯ Костриба Ольга.....	157
ІМЕННИКИ НА «-ЦІЯ» ТА ЇХ ПОХІДНІ У НАУКОВІЙ СФЕРІ Плотницька Інна	164
ПРАВОПИСНІ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 1928-1933 рр. У СУЧАСНІЙ РЕЦЕПЦІЇ: ТЕРМІНОЛОГІЙНИЙ АСПЕКТ Баран Наталія.....	174
ВИСВІТЛЕННЯ ПРАВОПИСНОЇ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПISУ «ДІЛО»: СХІДНА ГАЛИЧИНА ДРУГОЇ ПОЛ. ХІХ СТОЛІТТЯ Богдан Сокіл	180
ПРАГМАТИКА ЛІТЕР ЛАТИНИЦІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ Пересада Єлизавета	186

АСОЦІАТИВНИЙ ОБРАЗ ВОРОГА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ Близнюк Катерина	191
Мова, Текст, Дискурс	197
СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО ВОЄННОГО ДИСКУРСУ Левченко Олена.....	198
ВЕРБАЛЬНА ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ОБРАЗУ "ВОРОГ" У ТЕКСТАХ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ Сюта Галина	207
ПРОВІДНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО «МАСМЕДІЙНО-ГАСТРОНОМІЧНОГО» ТЕКСТУ «УКРАЇНА» Шестакова Елеонора	217
ІНТЕРНЕТ-МЕМ ЯК НОВИЙ СПОСІБ КОМУНІКАЦІЇ І ТИП ВИСЛОВЛЕННЯ Цигвинцева Юлія	225
РОЛЬ АВТОРА В (ДЕ)ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОДІЇ В НОВИНАХ Чадюк Марія	230
ДИСКРИМІНАЦІЯ ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ ТА ЇЇ МОВНО-ДИСКУРСИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ Баландіна Надія.....	236
СМИСЛОВА СТРУКТУРА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО Куранова Світлана	241
АКТУАЛЬНІ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДЕННИКОВИХ ТЕКСТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ Сирко Ірина.....	247
ВАРІАБЕЛЬНІСТЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ЗМІСТІВ У МИСТЕЦЬКИХ ТВОРАХ В ПРОЦЕСІ СИМУЛЬТАННОЇ КОМУНІКАЦІЇ Сюта Богдан	256
МОВЛЕННЕВИЙ ЖАНР «ЗМІСТОВНА РОЗМОВА» В ДРАМАТУРГІЙНОМУ ВІДДЗЕРКАЛЕННІ (на матеріалі української драматургії ххі століття) Сахарова Ольга	266
ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ МОВНОГО ПОРТРЕТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ Папіш Віталія.....	272
ПОТЕНЦІАЛ <i>ЗНАЧЕННЯ</i> У МОДУСІ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ: ПІЗНАННЯ І ПЕРЕКЛАД Гриців Наталія.....	279
ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ВИД МОВНОГО ВПЛИВУ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОПОВІДЯХ Зелінська Оксана	286
ЗМІНИ У ФОРМАХ ЗВЕРТАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ НОВОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ Колібаба Лариса	290

ОЦІНКА ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КУЛЬТУРИ, ЕТИКИ ТА МОРАЛІ	
Паладійчук Сергій.....	296

Літературознавча й культурознавча інтерпретація української літератури до поч. ХХ ст. та творчого спадку української діаспори 302

ПОВСЯКДЕННІСТЬ У ПОЕЗІЇ ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО	
Новик Ольга.....	304

МИХАЙЛО ВОЗНЯК ЯК ЧИТАЧ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ	
Калинчук Алла.....	309

ХУДОЖНЯ ВІЗІЯ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	
Лях Тетяна.....	316

«УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ	
Приймак Інна.....	323

«МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ» У ПРОЗІ ЛЮДМИЛИ КОВАЛЕНКО	
Харлан Ольга.....	331

ЯК «ІНТЕГРАЛЬНА ЧАСТИНА ГЕТІВСЬКОЇ WELTLITERATUR»: УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ЛЕОНІДА РУДНИЦЬКОГО	
Тарнашинська Людмила.....	334

«НАШІ 20-І»: ЖІНОЧА ВЕРСІЯ	
Жигун Сніжана.....	342

ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ ГОЛОКОСТУ ЯК ЧИННИК КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТАННЯ	
Горбач Наталія.....	348

ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ВАРШАВІ (1934–1939): УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНТЕКСТ КНИГОВИДАВНИЧОГО ПРОЦЕСУ	
Біловус Галина.....	354

Літературознавча, культурознавча і перекладознавча рецепція української літератури від початку ХХ ст. до сьогодення 360

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ «СИНІЙ ЛИСТОПАД»: КОМУНІСТИЧНИЙ АПОКАЛІПСИС	
Криворучко Світлана.....	361

ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ШУКАННЯ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО	
Ткаченко Олена.....	367

ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМА «КРАСА» У МОВНОМУ ДОРОБКУ НЕОКЛАСИКІВ	
Палаш Альона.....	372

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ ОЩАСЛИВЛЕННЯ ЛЮДСТВА В РОМАНІ «ПОКЛАДИ ЗОЛОТА» В. ВИННИЧЕНКА: ВІД ІДЕЇ «ЗАГУБЛЕНОГО РАЮ» ДО УТОПІЧНОГО ПРОЄКТУ «АТЕЛЬЄ ЩАСТЯ» Матвєєва Ольга.....	378
«МОЯ ДУША ВІД ПРИРОДИ – ДУША ПОЕТА І МИСТЦЯ»: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ТВОРЧОГО ЖИТТЄПІСУ ІВАНА БАГРЯНОГО Луцій Світлана.....	384
ЕКОКРИТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі кіноповісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка) Курінна Наталія.....	392
ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ПОЕЗІЇ Б. ОЛІЙНИКА «ЯК УПАВ ЖЕ ВІН...» Юрова Інна.....	400
МІЛАН КУНДЕРА – ПЕРЕКЛАДАЧ ПОЕЗІЇ ПАВЛА ТИЧІНИ Палій Оксана.....	405
НАРАТИВНА МОДЕЛЬ СВІТУ ЗЛА В РОМАНІ ВАСИЛЯ БАРКИ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ» Сокульський Михайло	410
ТВОРЧІСТЬ В. КОРОТКЕВИЧА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ДО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО ДІАЛОГУ КУЛЬТУР Погребняк Олена	414
НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХЕТИП МАМАЯ В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ Л. ГОРЛАЧА: ТРАДИЦІЙНІ АТРИБУТИ VS «ДЕГЕРОЇЗАЦІЯ» Федько Ольга.....	420
ДІАЛОГ АВТОРА ТА ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ (на прикладі поезії та публіцистики Юрія Іздрика) Хіхлушко Богдан	426
ПОКАЗ ІЛЮЗІЇ БУТТЯ У МАЛІЙ ПРОЗІ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ Ткаченко Тетяна.....	433
ГЕРОЙ-ЗАХИСНИК У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГУМЕНЮКА: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ Горболіс Лариса.....	439
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НЕПОВТОРНОЇ КУЛЬТУРИ НАРОДУ Папушина Валентина.....	445

СВЯТКУВАННЯ ПЕРШОЇ РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: НОМІНАЦІЯ ТА НАРОДНІ ВІРУВАННЯ

Тищенко Тетяна

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ttm1609@ukr.net

У сучасному мовознавстві посилена увага до вивчення феномена слова як виразника народних традицій і обрядів. Вивчення лексики як вербального компонента традиційних обрядів і як назв різноманітних елементів обряду є обов'язковим для всебічного опису лексичної системи говірки. Серед родинних обрядів одним із найдавніших в історії людства є родильний обряд, реальне й містичне таїнство якого зумовило табу, евфемізми, умовчання [Тищенко 2014: 4]. «Комплексний аналіз лексики родильного обряду дає можливість установити зв'язки між матеріальною і духовною культурою етносу, реконструювати етапи його розвитку, зробити висновки про світоглядні уявлення наших предків» [Тищенко 2009: 48].

Етнолінгвістичний опис родильного обряду здійснено в низці праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, де встановлено принципи і моделі культурної мотивації, що лежать в основі номінації реалій, ритуальних дій, учасників обрядодій, предметів, що супроводжують обряд. Цінний мовний матеріал містять праці етнографів, які понад століття вивчають звичаї українців і, описуючи обряди, документують їх мовне оформлення. Відомості про родильні обряди зберігають праці етнографів П. Чубинського [Труди 1877], Є. Казимир [Казимир 1907], Хр. Ящуржинського [Ящуржинський 1893], В. Борисенко [Борисенко 1994], Н. Гаврилюк [Гаврилюк 1978], С. Гвоздевич [Гвоздевич 1997] та ін.

Номени, що супроводжують родильний обряд, стали об'єктом детального етнолінгвістичного вивчення на матеріалі поліських і суміжних із ними говірок (Н. Гаврилюк [Гаврилюк 1978], Г. Гримашевич [Гримашевич 2012]), гуцульських (М. Бігусяк [Бігусяк 1997]), надсянських (Л. Хомчак [Хомчак]), закарпатських (І. Нібак [Нібак 2007], О. Пискач [Пискач 2011]), волинсько-подільського суміжжя (Н. Коваленко [Коваленко 2007], Н. Жвава [Жвава 2008]), східнослобожанських (Т. Д'якова [Д'якова 2010] та ін.).

Родильний обряд Поділля представлено в історико-етнографічних дослідженнях Хр. Ящуржинського [Ящуржинський 1893], Є. Казимир [Казимир 1907], В. Борисенко [Борисенко 1994], мовознавчих – Н. Коваленко [Коваленко 2007], О. Жвавої [Жвава 2008], а мовне оформлення східноподільського родильного обряду репрезентовано авторкою в книзі «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний та текстовий описи» [Тищенко 2014] та в низці статей, зокрема про номінацію жінок [Тищенко 2009а], дітей [Тищенко 2020], обрядодій різних етапів обряду [Тищенко 2009б; Тищенко 2009в; Тищенко 2010] та ін. Номінація обрядодії святкування першого дня народження людини й народні вірування, з цим пов'язані, поки не були вивчені в східноподільських говірках, що і визначає актуальність дослідження. Основним джерелом дослідження стало видання «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний та текстовий описи», у якому репрезентовано матеріал із 98 говірок, які концентруються в західних говірках Черкащини, східних – Вінниччини, північно-

західних – Кіровоградщини, північно-східних – Одещини. У тексті приклади подані з указівкою говірки відповідно до збірки.

У родильному обряді етнографи виокремлюють чотири етапи: передпологовий, власнепологовий, післяпологовий та соціалізувальний. Обрядодія святкування першої річниці з дня народження належить до соціалізувального етапу родильного обряду.

На позначення цього свята в досліджуваних говірках зафіксовано лексеми, утворені за декількома моделями:

«час» → «назви обряду»: *р'ік, роко'вини, 'рочок, р'іч'ниц'а, годо'ш'чини, годо'ш'чина, годо'вина, годо'вини, 'год'ік, год'ок*. Усі лексеми прозоро мотивовані, похідні від питомих іменників *р'ік* (ЕСУМ, V, 94) та *год* (ЕСУМ, I, 544). Крім однослівної номінації на позначення свята, зафіксовано дієслівні словосполучення, до складу яких входять названі лексеми: *'робл'ат' год, спра'л'айут' годо'ш'чину, отм'і'чайут' год, год спра'л'айут', спра'л'айут' годо'ш'чини*. Мовці зауважують, що річницю з дня народження намагалися святкувати в той день, коли дитина народилася. В говірках епізодично засвідчено, що часом святкування переносили на наступні вихідні: *'робл'ат' год у те число / коли родилас'а / а хто п'із'н'ішче* (Сем.). В окремих говірках респондентки так мотивують заборону перенесення святкування річниці з дня народження дитини: *у той ден' / коли народилас'а / не'ре'носити не' можна / то'го шо 'будут' 'ангели об'і'жац':а* (Торч.).

«обряд» → «обряд»: *звиз'дини, іменини*. В Словнику української мови лексема *звиздини* з ремаркою *етнографічне* зафіксована на позначення традиційного торжества на честь новонародженого (СУМ, III, 481). З таким значенням лексема *звиздини* походить від лексеми *звізда* і постала як данина радянській ідеології. Давні етнографічні джерела не фіксують такої лексеми, тож можемо припустити, що така назва на позначення святкування першої річниці з дня народження є новішою й утворилася в результаті розширення семантичної структури через перенесення назви з одного обряду на інший. Історичні джерела засвідчують, що звиздини – обряд, який широко пропагувався в 20 роках ХХ століття з метою відвернення народу від церкви на протигагу обряду хрестин. Але оскільки батьки продовжували (хто таємно, хто відкрито – з подальшим переслідуванням владою) хрестити дітей у церкві, то в 70-х роках минулого століття обряд намагалися відновити. Батькам при реєстрації дитини як нового мешканця населеного пункту видавали спеціальну відзнаки у формі зірочки. Наші спостереження підтверджують такі діалектні мікротексти: *св'атку'ван':ана'роджін':а дитини / називалис'а звиз'дини // ўсе це за'лежало коли на'родит'а дитина / йак'шо 'рано / то шчас'лива / а 'в:ече'р'і / то ш'час'т'а йі'йі 'буде не' та'ке* (Гайв.); *звиз'дини св'ат'куйут' 'т'іки ў той ден' / шо народилас'а / стри'жут'* (Черп.).

Лексема *іме'нини* в СУМ зареєстрована як багатозначна: «1. У православних і католиків особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого. 2. Річниця від дня народження кого-небудь» (СУМ, IV, 18). У сучасних східноpodільських говірках відбувається звуження семантики лексеми *іме'нини*, молодше покоління шанує святих, на честь яких названі, тому вітають з днем ангела або іменинами в день пам'яті святого, а річницю народження називають днем народження. Рідко на позначення першого дня народження використовують лексему *іме'нини*, часто паралельно з іншими назвами: *ў той ден' / шо народилас'а св'ат'куйут' р'іч'ниц'у / з:івайут' ку'м'і'ў / 'кажут' / спра'л'али 'перши' р'ік на'родже'н':а / іме'нини спра'л'али / ку'м'і'ў з'вали / пригла'шали гост'ей і св'атку'вали* (Ват.).

«обрядова дія» → «обряд»: *ст'риж'ки, стри'жини, пост'риже'н'а, ст'рижка, ст'рижин':а, пост'рижини*. Віддієслівні іменники називають ключову дію обряду

святкування річниці з дня народження малюка: хресні мати та батько мають вистригти хрестик на голові малюка: *ст'рижини / пост'рижини / приходили за'роше"н'і /гос'ц'і / осноўними /гос'ц'ами були куми / дитину садовили на по'душк'і / коло по'душки ста'вала ба'бус'а / куми викуп'л'али дитину ў ба'бус'і / клали п'ід^м по'душку з'рош'і / хто с'к'іл'ки маў / с'к'іл'ки і клаў / то'д'і б'рали с'цейї по'душки дитину / садовили на ст'ілець / окропл'ували св'а'ченойу во'дичкойу три /рази / ба'бус'а покр'опила / і браў /ножицьї ўпе"ред ў /руки бат'ко / і /мама то'д'і / вистри'гаў /к'іл'ка воло'сенок /формойу хрис'та спе"ред'і / то'д'і /з:ад'і / так / йак х'ристимос'а / с п'равойї сторо'ни / то'д'і з /л'івойї / це поўтор'увала ї кума / ц'і волос'іки /мама по'вин:а з'іб'рати / і на д'ругий ден' до'сх'ід^м /сонця за'нести на /р'ічку / а то'д'і ўже бат'ки при ба'жан':і / а /бажано /перш'і волос'іки зр'ізати / то дитинку стригли /наголо (Родн.). В інших – багатших сім'ях дітей клали на кожух, під кожух кидали гроші, жито, що символізували майбутнє багате життя.*

Значна кількість однослівних синонімічних номенів у говірках зумовлена переплетенням обрядодій на цьому етапі обряду, коли, з одного боку, святкують річницю, з іншого – вистригають волосся хрестом на голівці дитини: *ст'риж"ки / спраўл'айут' годоўш'чини / стри'жут' / ст'риж"ки називайуц'а / о'ц'і ст'риж"ки / і дитин'і да'йут' подарки / п'ідн'імайут' на ўра / дарували / хто шо маў / з'рош'і обоўйас'ково клали / /наче бат'ки дитин'і на по'душку / ну і подарки да'вали / по'том п'ідн'імали їйї на ура / до с'тел'ї п'ід^мки'дали / ну ле"ген'ко / так шоб не" зл'а'кати / три /рази / і ўсе / а по'том да'вали їйї чарку / ставили на с'т'іл'чик / чи на п'іднос / чи на та'р'іл'ку / ло'жили /чарку / каран'даш / і шо це ше / то так ка'зали / до /чого дитина по'т'агне"ц'а / з'начит' буде / йак'шо до /чарки / /буде алко'гол'ік / йак'шо до /ручки / з'начит' /буде ро'зумний (Кон.).*

У студіях етнографів зауважено, що волосся – це символ чоловічої сили і гідності [Жайворонок 2006: 111; Онацький 1958: 205]. Підтвердженням цьому є сюжет про Самсона, який втратив силу, коли Даліла відстригла йому волосся. У тісному зв'язку з віруванням, що волосся має магічну силу, знаходиться й вірування, що доля людини залежить від її волосся. В. Жайворонок зауважив, що біблійна легенда відбилася в символіці народного епосу і народних звичаях (спочатку носили довге волосся, тобто берегли його, бо воно пов'язувалося з долею) [Жайворонок 206: 111]. Автор статті про волосся у «Словнику символів» О. Потапенко зауважує, що «одним із стародавніх символічних ритуалів був обряд пострижин. За даними Геродота, скіфи, гіперборейці стригли волосся на ознаку трауру. Дівчата перед шлюбом обгинали коси і жертвували їх богині Артеміді. У багатьох народів категорично заборонялося це робити, щоб не потрапити під вплив демонічних сил. Пострижини проводили, коли дитині виповнювалося 3 – 5 років, вони символізували перехід її в «отроцтво». Цей обряд розглядали як щось аналогічне хрещенню... Обряд пострижин символізував і жертву богам, і поняття "народження-смерть"» [Потапенко та ін. 1997].

С. Гвоздевич зазначає, що у ХІХ – на початку ХХ ст. загальноприйнятим став термін першого постригу дитини. «Як мине дитині рік, тоді кум і кума приходять з горілкою, перехрещують дитину, зістригають ножичками по одному пучкові волосся, а потім уже мама стригла дитя» [Гвоздевич 1997: 112].

У східноподільських говірках дитині до року волосся не стригли, навіть якщо воно їй заважало чи мало неестетичний вигляд. Мовці вірили в те, що волосся – це сила людини, розум і щаслива доля: *не" /можна /чере"з^с то / шо в'ідстри'жец'а ш'час'т'а і /дол'а (Кот.); /кажут' не" /можна // /розуму отстри'жеш / одр'іжеш (СБ); до /року заборон'алос'а ст'рихти волос'.а / бо бо'йалис'а / шо дитина буде /лиса (Гайв.); о'бично / не" стри'жут' до /року волос':а / у р'ік стри'жут' / /кажут' / шо до /року ў /нейї бистр'іше рос'те / шо одр'іжиш волос'а / одр'іжеш ўсе / і /дол'у / і рост / ўсе*

(НО); не^н *бажано стрихти / бо памйат в'ідр'ізайут* (Лук.); *вистрижиц'а розум* (Бок.); не^н *можна / шоб йо'му н'ічого не^н поўре^ндило* (Рахн.); *стриг^нти волос'а до року не^н можна / бо кажут / шо розум в'іт^нстригайут* (ВС). Пострижини є своєрідним обрядом ініціації, що символізує перехід малюка до нового соціального статусу, прилучення дитини до роду. Очевидно, обряд постриження саме однорічної дитини пов'язаний із тим, що, на переконання мовців, дитина до року ще не дитина, а маля, яке при цьому можна поранити.

Обряд поводження з відстриженим волоссям у східноподільських говірках позначений високою варіативністю, що пов'язано з віруваннями діалектоносіїв:

відстрижене волосся дитини зберігали: *стрижут / ц'і коски / ховайут / шоб н'іде не^н д'ілис'а / а тод'і показуйут* (Пол.), *це на р'ік пригладшали кум'їу і куми стригли / во'ни тод'і вистригали хрестик на голов'і / і складали у платочок / і сохр'ан'али* (Кал.), *у р'ік говорили стриж^нки / ножничками стригли волос'а / кум'а де^нр'жала дитину / сад'овили на ст'іл'ц'і с подушкою / а кум стриг / волос'а це збе^нр'ігали у кон'вертик / бо це перше волос'а дитини / і показували тод'і / коли дитина виросте* (Пал.). Надійним місцем зберігання волосся було «за образами» або у скрині: *йак'шо годик дитин'і / хрешче^нні бат'ки стригли / і тод'і коси густен'к'і росли / в'ідр'ізан'і косички / с'тавили йїх у бумагу / завивала / і с'тавила за в'ікону / йак'шо це хлопчик / то за Іван Кр'іс'т'ім'ел' / чи йак'ш' сватий / Ніколай Угодн'ік / а йак'шо д'іучинка / то за Мат'ір Божу* (Бендз.); *стригли дитину / коли дитин'і ўже було год / стриг бат'ко / коски б'рали і заўйязували ў скрин'у і збе^нр'ігали* (Сал.).

Коси дитини зберігали довго, їх вважали її особистим оберегом і до них зверталися тоді, коли дитина чи вже молода людина опинялася на якомусь переломному етапі її життя. Наприклад, дитині давали це волосся, коли

дитина йшла перший раз до школи: *йак р'ік дитин'і / таї стрижут / хре^нш'ченій бат'ко стре^нже / і тої чуб ховає / замотуйут / заўйязуйут / а тод'і розуїязуйут / йак дитин'і даїут / коли їде до ш'коли / шоб во'на розумна була* (Д.);

хлопець ішов на службу до армії: *коли син їде ў арм'їю / мама достаїе т'її коси / і даїе ц'ому хлопчиков'і / шоб в'ін по'держаў у руках / мама йо'го благословит' і оп'ят' цеї чуп'чик с'тавит' за в'ікону / поки в'ін не^н п'рїїде з арм'її* (Бендз.);

хлопець чи дівчина одружувалися: *у год дитину стригли бат'ки хриш'чен'і / коски збе^нр'ігайуц'а / тод'і во'ни в'ід:аїуц'а дитин'і / ўже коли дитина доїшла с'вого возр'асту / во'на виходит' зам'їж / і даже тод'і в'ід:аїуц'а йї ц'і коски* (Й.); *у р'ік стригла кум'а / а коски збе^нр'ігали до ве^нс'іл':а і с'пал'ували* (Топ.).

Часом вдавалися до інших ритуальних дій:

відстрижене волосся дитини спалювали: *кидаїут ў з'руб'у і с'пал'уйут / шоб не^н б'рала п'тиц'а / та гн'їзда не^н вила / а то бу'ває в'ідр'їжут / заўйязут / таї кинут // стрижут коси і ўс'о* (Лукаш.);

відстрижене волосся дитини пускали на воду: *стригли ў год // куми вир'їзали на голов'і хрестика / а те волос':а заўйязували ў йак'ус' ганч'ірочку / і пускали на воду / шоб у дитини росли гарн'і і здо'ров'і коси* (Торч.). Мовці досліджуваних говірок вірили, що якщо волосся пустити за водою, то наступне волосся дитини буде добре рости (як з води), бо все погане піде за водою: *ў р'ік / куми приходили і стригли наўхрест / хрестик вир'їзали / волос'а пускали на воду / шоб росли коси* (Терн.);

відстрижене волосся закопували: *первий раз ў р'ік стрижут / бат'ко т'іл'ки хрестика вир'їзайе // хриш'ченій / бат'ки заб'рали / таї дес' там д'ілі / йа не^н с'кажу / де во'ни д'ївали моїе волос'а / первий раз / чи на воду / чи закопували* (Од.);

відстрижене волосся зашивали в подушку: *на тої ден' / шо родилос' / стрижут / робл'ат' год / коски кла'дут' у подушку / зашивайут // такий гобрад / го'бичай* (Тр.).

Діалектні тексти засвідчують, що в одній говірці з обстриженим волоссям могли виконувати різні дії: *ст'ригли / ко'ли ди'тин'і р'ік / приг'ла'шали хре'ш'чених і ст'ригали / вистри'гали х'рестика на голо'в'і / а 'пот'ім обстри'гали / хре'ш'чен'і ст'ригли / мате'р'і хре'ш'чен'і три'мали ди'т'а / са'дили на по'душку / б'рали ди'т'атко на 'ручки / а хре'ш'чен'і ст'ригли / п'ідн'і'мали на ўра / гос'т'ц'у'вали / по ў'с'акому / б'іл'ше'ст'во / шо у по'душичку заши'вали / а'бо /'було / ки'дали на б'і'гучу'воду / а'бо па'лили / ў'с'ак'і обр'ади* (Ст.).

Усі дії з обстриженим волоссям зумовлені бажанням уберегти волосся від недобрих людей, які могли втрутитися в долю людини, використавши його для магічних дій. На цьому зауважує Є. Онацький: «Для людини з магічним світоглядом усе, що колись належало людині, затримує з нею і надалі так званий симпатичний зв'язок, і тому, звичайно, чимало уваги присвячується тому, щоб обстрижене волосся не попало в якесь невідповідне місце, а особливо в руки відьом та ворожбитів, що могли б чарами над волоссям зашкодити людині» [Онацький 1958: 205].

Отже, частина лексики, яка обслуговувала обряд святкування першого року з дня народження, та й народні вірування, пов'язані з ним, утрачені через редукцію самого обряду і знань про нього. Більшість найменувань – прості назви, утворені від праслов'янських основ, уживаються в множині. Типовими моделями номінації є «дія» → «обряд», «час» → «обряд», «обряд» → «обряд». Назви обрядодії та сценарій її проведення позначені формальною варіативністю. Народні вірування відображають світогляд носіїв говірки, а комплексний аналіз лексики дає можливість установити зв'язки між матеріальною і духовною культурою етносу.

Література

- Бігусяк 1997: Бігусяк, М. В.: 3 лексики родильного обряду у гуцульських говірках. In: Український діалектологічний збірник. Кн. 3. Довіра, Київ 1997, с. 293–302.
- Борисенко 1994: Борисенко, В. К.: Родильні звичаї та обряди. In: Поділля: історико-етнографічне дослідження. Доля, Київ 1994. с. 211–217.
- Гаврилюк 1978: Гаврилюк, Н. К.: Досвід історико-етнографічного картографування родильних звичаїв та обрядів українців. In: Народна творчість та етнографія. № 1. 1978, с. 18–27.
- Гвоздевич 1997: Гвоздевич, С. Родильна обрядовість українців. In: Народознавчі зошити. № 2. 1997, с. 111–123.
- Гримашевич 2012: Гримашевич, Г. Родильний обряд Житомирщини: структура, номінація, функціонування. In: Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство). Вип. 16. ТОВ «Фірма «Планер», Вінниця 2012, с. 283–288.
- Д'якова 2010: Д'якова, Т. О.: Післяродовий цикл обрядів у фразеологічній картині світу Східної Луганщини. In: Лінгвістика. № 3. Ч. I. Луганськ 2010, с. 187–192.
- Жайворонок 2006: Жайворонок, В. В.: Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Довіра, Київ 2006.
- Жвава 2008: Жвава, О. А.: Лексика родильного обряду в говірках наддністрянсько-подільського суміжжя. In: Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Вип. 16. Т. 1. Аксіома, Кам'янець-Подільський 200, с. 118–127.
- Казимир 1907: Казимир, Е. П. Из свадебных, родинных и похоронных обычаев Подольской губернии. In: Этнографическое обозрение. № 1–2. 1907, с. 210.
- Коваленко 2007: Коваленко, Н. Д.: Фраземіка родильних обрядів у говірках волинсько-подільського суміжжя. In: Науковий часопис Національного педагогічного

університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Вип. 3, кн. 2. Київ 2007, с. 183–191.

Н і б а к 2007: Нібак, І. А.: Вербальний компонент традиційного родильного обряду в середньозакарпатському говорі (Свалявський район). In: Студії з україністики. Вип. VII. Скарби культури – безсмертя нації. Київ 2007, с. 165–174.

О н а ц ь к и й 1958: Онацький, Є.: Українська мала енциклопедія. Кн. 2. Літери В – Г. Буенос-Айрос 1958.

П и с к а ч 2011: Пискач, О.: Акціональні і номінативні аспекти родильної обрядовості в говірках Міжгірського району Закарпатської області. In: Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24. Ужгород 2011, с. 160–166.

П о т а п е н к о та і н . 1997: Потапенко, О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І., Куйбіда В. В. та ін.: Словник символів. Редакція часопису «Народознавства». Київ 1997. [Електронна версія]. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/5252915/>

Т и щ е н к о 2009: Тищенко, Т. М.: Кумівство і його номінація у східноподільських говірках. In: Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Львів 2009, с. 56–66.

Т и щ е н к о 2009а: Тищенко, Т. М.: Номінація жінок у родильному обряді Східного Поділля In: Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (Мовознавство і літературознавство). Вип. 2. Київ 2009, с. 211–217.

Т и щ е н к о 2009б: Тищенко, Т. М.: Семантика номінацій обрядодій східноподільського родильного обряду In: Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство). Вип. XXI – XXII. Івано-Франківськ 2009, с. 48–52.

Т и щ е н к о 2009в: Тищенко, Т.: Номінація обрядодій післяпологового та соціалізуючого етапів родильного обряду у східноподільських говірках. In: Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Вип. 86. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Кіровоград 2009, с. 263–269.

Т и щ е н к о 2010: Тищенко, Т.: Номінації родильного обряду як відображення сакрального в діалектній мові. In: Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. Вип. 509–511. Чернівці 2010, с. 252–257.

Т и щ е н к о 2020: Тищенко, Т.: Дитина в номінації та віруваннях у родильному обряді в східноподільських говірках. In: Людина в мові і тексті : колективна монографія / Жила Т. І., Зелінська О. Ю., Тищенко Т. М. [та ін.]. Видавець «Сочінський М. М., Умань 2020, с. 165–190.

Т р у д и 1877: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной имп. Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы исследования собранные д. чл. П. П. Чубинским. СПб., 1872 – 1877. Т. I – VII.

Х о м ч а к 2012: Хомчак, Л. М.: Лексика родинної обрядовості надсянських говірок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Львів 2012.

Я щ у р ж и н с ь к и й 1893: Ящуржинский, Хр.: Поверья и обрядности родин и крестин. In: Киевская старина. № 7. 1893, с. 74–83.

Джерела

Е С У М : Етимологічний словник української мови: В 7 т. Наукова думка, Київ 1982.

СУМ: Словник української мови: В 11т. Наукова думка, Київ 1970–1980.

Т и щ е н к о 2014: Тищенко, Т. М. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи. РВЦ «Візаві» Умань, 2014.

Summary

The article analyzes the nomination of one of the rituals of the socialization stage of the birth ritual, in particular the ritual of celebration of the first anniversary of the child's birth, and related folk beliefs in the Eastern Podillia dialects of the Ukrainian language. The principles and methods of nomination of rituals are defined, their semantics are revealed. It is noted that a significant part of the vocabulary that served the ritual was lost due to the reduction of the ritual itself. Most names are simple names formed from Proto-Slavic roots, used in the plural. Typical models of nomination are "action" → "ritual", "time" → "ritual", "ritual" → "ritual". The formal variability of the names of rituals is indicated. Folk beliefs reflect the worldview of native speakers of the dialect.

Key words: birth ritual nomination, nomination models, socialization stage of the birth ritual, Eastern Podillia dialects, names of rituals, ritual vocabulary.